

Klaudy K. 2013. Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában.
In: Bárdosi V. (szerk.) *Reáliák – A lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 86–91.

Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában

KLAUDY KINGA

egyetemi tanár, ELTE BTK, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Abstract: In the present paper the concept of linguistic and cultural asymmetry between languages is related to the domestication/ foreignization dichotomy introduced by Venuti in 1995. Domestication means translation strategies which result in transparent, natural-sounding, fluent TL style, and minimize the strangeness of TT by the removal of SL realia (cultural words). Foreignization means using translation strategies which retain the foreign flavour of the original. It may be assumed that translation from less widely spoken languages into more widely spoken languages (from Hungarian into English) involves domestication, and translation from more widely spoken languages into less widely spoken languages (from English into Hungarian) involves foreignization. The paper examines domesticating and foreignizing strategies applied by Bernard Adams in the translation of Hungarian novel of Zsigmond Móricz *Rokonok* into English, and on the basis of *Translator's Notes* claims that foreignizing strategies are also can be characteristic for translation of Hungarian realia into English.

Keywords: linguistic and cultural asymmetry, translation of realia, foreignization, domestication.

1. Miért népszerű a reáliák kutatása a fordítástudományban?

A fordításkutatók egyik kedvenc témája a reáliák (más terminussal: ekvivalens nélküli lexika, kulturálisan kötött kifejezések) fordítása. Ennek több oka is van. Az első ok nagyon egyszerű: általában szószintű vagy legfeljebb szó szerkezetszintű problémáról van szó, ami megkönnyíti az adatgyűjtést. A második ok, hogy a reália szó vagy kifejezés jól elkülöníthető kutatási egység a forrásnyelvben. A harmadik ok, hogy a forrásnyelvi reália célnyelvi megfelelője is általában jól elkülöníthető a célnyelvben. Ami nem jelenti azt, hogy egy szó vagy kifejezés reáliaként való azonosítása nem jelenthet problémát akár a forrásnyelvben, akár a célnyelvben. A negyedik ok, hogy majdnem minden reália fordítása döntési helyzet elé állítja a fordítót. Az ötödik ok, hogy a reáliák esetében a fordítói döntéseknek az egész szövegre kiterjedő hatása lehet. Mégsem jó megközelítés az, amikor valaki csak úgy általában a reáliák fordítását akarja kutatni. A reáliák fordításának kutatása ugyanis nem cél, hanem eszköz. A reáliák fordítása mindig valaminek a „tükre”, ahogy Tellingner (2003), szlovák reáliakutató írta. Én azt mondanám, „lakmuszpapír” szerepet játszik.

Mire alkalmas ez az eszköz? Arra, hogy általános tendenciákat figyelhessünk meg:

- Nyelvpár szerinti fordítói stratégiákról.
- Fordítási irány szerinti fordítói stratégiákról.
- Bizonyos korokra jellemző fordítási normákról (pl. tulajdonnevek fordítása).
- Egyes fordítók egyéni stílusának szabad szemmel nem látható jellegzetességeiről.

2. A reáliák definíciója

A reáliákat a következőképpen határozhatjuk meg: Valamely kultúrára sajátosan jellemző jeltárgy vagy fogalom és annak elnevezése, amelynek a másik kultúrában nincs megfelelője, vagy más a konnotációja. Ez nagyjából azonos saját korábbi definíciómmal (Klaudy 1999) csak a konnotáció mozzanatával egészítettem ki. A reáliák típusairól Vlahov és Florin (1980) műve ad átfogó leírást, a reália fogalmának változatairól Mujzer-Varga (2007) művéből kapunk áttekintést.

Vlahov és Florin (1980) három fő csoportot, és azon belül több alcsoportot különít el:

- Földrajzi reáliák (geográfiai képződmények, ember alkotta földrajzi objektumok, endémiák)
- Néprajzi reáliák (a mindennapi élet reáliái, ételek, táncok, a munkatevékenység reáliái, a művészet és a kultúra reáliái, etnikai reáliák, mértékegységek, pénzek)
- Társadalmi-politikai reáliák (közigazgatás, államberendezés, hatalmi szervek, politikai élet, katonai reáliák)

Ha megnézzük az alábbi magyar reáliákat, amelyek egy később megnevezendő magyar regényből származnak, mindjárt szembeötlik, hogy nem mindegyikük sorolható be a fenti kategóriákba:

...protekció; városház; városházi urak; főügyész; polgármester; dirigál; a főispán vadász cimborája; a polgármester puszipajtása; öreg panamisták; Be kár, be kár; betyárnóta; részeg, mint a csap; százezer holdas városi határ; húsz pengőt adtam az este; összesen egy báránytokányt ettem; Szép asszonynak kurizálok; cigányozás; ott muzsikáltathatnád magad; édes jó öcsém; Lajos bácsi; tekintetes úr; Julis fiam...

A besorolási nehézségekkel a továbbiakban nem foglalkozunk, a fenti példákat csak azért hoztuk fel, mert nyilvánvalóvá teszik, hogy ennek a még mindig meg nem nevezett magyar regénynek a fordítása bármely idegen nyelvre nemcsak nyelvi kérdéseket fog felvetni, tehát nemcsak a nyelvi megfelelő hiányzik a célnyelvben, hanem a fogalom és a fogalom megnevezéséhez tapadó konnotáció is. Következésképpen nyelvi és kulturális aszimmetria egyaránt nehezíti a fordító munkáját.

3. Nyelvi és kulturális aszimmetria

A nyelvi aszimmetria a fordításban születik. Ahhoz, hogy két nyelv rendszerének aszimmetriája megnyilvánuljon, fordítási viszonyba kell kerülniük egymással. Úgy is mondhatnánk, kényszerű viszonyba. A fordítónak olyan gondolatokat kell nyelvi formába öntenie, amelyek más nyelv formájában születtek. Ez a kényszerűség életre kelti, dinamizálja a nyelvi különbségeket. Gak ezt így fogalmazza meg: „A fordításban két különböző nyelv egységei állnak szemben. A köztük lévő viszony kétféle lehet: az izomorf egységekre interlingvális szimmetria jellemző, az allomorf egységekre interlingvális aszimmetria jellemző.” (Gak 1993: 33)

	Orosz	Magyar	Angol
Lexikai egység	jabloko	alma	apple
	cselovek	ember	man
	sztol	asztal	table
	braty	vesz	take
	belij	fehér	white
Grammatikai kategória	Egyes szám, többes szám, jelen idő, főnévi igenév		

1. táblázat

Nyelvek közötti szimmetria (Gak 1993: 33)

	Orosz	Magyar	Angol
Lexikai egység	naszipaty (porózus)	önt	pour (folyékony)
	lity (folyékony)	önt	cast, mould (fém)
	zsarity (zsírban)	süt	bake (kenyeret)
	pecs (sütőben)	süt	roast (húst)
	topity (megolvad)	süt	grill (roston)
Grammatikai kategória	aspektus, főnévi igenévi rendszer, személyes névmás neme		

2. táblázat

Nyelvek közötti aszimmetria (Gak 1993: 33)

A nyelvi rendszerek aszimmetriája a legegyszerűbb mondat fordításakor is számtalan művelet elvégzésére kényszeríti a fordítót. Ezek részben automatikus átváltási műveletek, részben tudatos fordítási stratégiák. A 2. táblázatban szemléltetett különbségek például a magyarról angolra és oroszra fordításban konkretizációra, angolról és oroszról magyarra való fordításban generalizációra készítetik a fordítót. A nyelvi rendszerek különbségei által kiváltott fordítási műveleteket a fordítástudomány elég alaposan leírta (angol–francia Vinay & Darbelnet 1995; német–francia Malblanc 1944; magyar–angol, magyar–német, magyar–orosz Klauzy 1997), mindazonáltal még itt is vannak feltáratlan területek. A kulturális aszimmetria leküzdésére irányuló műveleteket azonban nehezebb feltérképezni. Bár erre is vannak már jó példák a szakirodalomban (Valló 2002; Vermes 2004; Mujzer-Varga 2007; Heltai 2008; Pusztai-Varga 2010; Mártonyi 2010). Mi is erre teszünk kísérletet az alábbi esettanul-

mánnyal, amelyben Móricz Zsigmond *Rokonok* című művének reáliáit vizsgáljuk Bernard Adams fordítói megoldásainak tükrében.

Nézzük meg alaposabban a kulturális aszimmetria fogalmát. Először is szögezzük le, hogy a kulturális aszimmetria nem egyszerűen kulturális különbségeket takar, hanem a kultúrák közti kommunikáció egyirányúságát vagy legalábbis kiegyensúlyozatlanságát. A kulturális aszimmetria azt jelenti, hogy a két nyelvi és kulturális közösség közötti kommunikáció egyirányú utca, az információs csatornákon csak – vagy főként – egyfelé áramlik az információ (vö: az angol kultúra kevesebbet tud a magyarról, mint a magyar az angolról). Az ilyen viszonyban álló két kultúra közül az egyiket nevezhetjük kibocsátónak (pl. angol–magyar viszonylatban az angol) a másikat befogadónak (pl. angol–magyar viszonylatban magyar). Itt fontos tisztázni két dolgot. Az egyik, hogy a befogadó/kibocsátó jelleg mindig relatív, csak két meghatározott kultúra kölcsönhatásában, és csak egy bizonyos korban érvényes. Ugyanaz a kultúra, amely az egyik irányban befogadó, lehet kibocsátó is a másik irányban. A másik, hogy az alkalmilag befogadó szerepbe került kultúra esetében a befogadó jelleg semmiképp sem jelenti a kreativitás és az eredetiség hiányát.

4. A nyelvi és kulturális aszimmetria hatása a fordításra

A kulturális aszimmetria leküzdésére irányuló fordítói magatartások jól leírhatók Venuti (1975) honosítás/idegenítés (*domestication/foreignisation*) dichotómiájával. Honosító fordításról akkor beszélünk, ha a fordító természetesen hangzó célnyelvi szöveget igyekszik előállítani, minimalizálja az idegenséget, kiiktatja a forrásnyelvi reáliákat, és minél kevesebb feldolgozási erőfeszítést kíván a célnyelvi olvasótól. Idegenítő fordításról akkor beszélünk, amikor a fordító szándékosan megszegi a célnyelvi konvenciókat, megtartja az eredeti idegenségét, megtartja a forrásnyelvi reáliákat, nagyobb feldolgozási erőfeszítésre kényszeríti az célnyelvi olvasót.

Feltételezhető, hogy ha kevésbé elterjedt nyelvekről és kultúrákról szélesebb körben elterjedt nyelvekre és kultúrákra fordítunk, honosítás megy végbe. Ilyenkor ugyanis a célnyelvi befogadónak korlátozott a tudásuk a forrásnyelvi kultúráról, a fordítónak pótlólagos erőfeszítésre van szüksége, hogy a célnyelvi olvasók megértsek a szöveget.

Ha viszont szélesebb körben elterjedt nyelvekről és kultúrákról kevésbé elterjedt nyelvekre és kultúrákra fordítunk, idegenítés megy végbe. Ilyenkor ugyanis a fordítás egyik fő funkciója a célnyelvi olvasó konceptuális horizontjának kitágítása, új gondolatok, új eszmék behozatala, és ez szükségszerűen együtt jár új szavak, új fogalmak megjelenésével a célnyelvben. Ilyen idegenítésnek vagyunk tanúi most, a 21. század elején, amikor angol szavak jelennek meg a magyarban a globalizáció és az információs technika fejlődésének következtében (*szoftver, hardver, fájl, internet*). Az idegenítésre volt példa a 20. század elején az orosz szavak megtartása az orosz klasszikusok magyar fordításában, atmoszférateremtő funkcióval (*szamovár, muzsik, ukáz, csinovnyik*). És ugyancsak az idegenítésre volt példa a 20. század 50-

es éveiben az orosz szavak megjelenése a magyar politikai nyelvben, ami a magyar politikai vezetők bennfentességét volt hivatva érzékeltetni (*trojka, agitprop*).

5. Honosítás a *Rokonok* reáliáinak fordításában

Móricz Zsigmond *Rokonok* című regényének angol fordítása 1997-ben jelent meg a Corvina Kiadónál, *Relations* címmel. A fordító, Bernard Adams 1937-ben született, a tanári pályát cserélte fel a műfordítással. Az 1997-ben megjelent *Relations* óta 25 fordítása jelent meg Mikes Kelemen leveleitől kezdve Kosztolányi *Esti Kornél* című művéig. Móricz regénye rendkívül gazdag a századfordulós magyar vármegyei közigazgatás és mindennapi élet reáliáiban, amelyek az angol olvasó számára teljesen ismeretlen világot tükröznek. Természetes hát, hogy a honosító fordítás típusaira szép számmal találunk példákat Adams fordításában.

(1) Archaizmusok eltávolítása

Magyar FNY: Azt a régi *ferencjóska*t oda lehetne adni. (Móricz 676)

Angol CNY: I could give him that old *frock-coat*. (Adams 27)

Magyar FNY: Hogy a *sublótfia* tele van papírpénzzel... (Móricz 697)

Angol CNY: ...having *chests* full of bank-notes. (Adams 47)

(2) Mértékegységek kihagyása

Magyar FNY: Még a *százezer holdas* városi határ is... (Móricz 670)

Angol CNY: ...The very city limits... (Adams 21)

(3) Latinizmusok kihagyása

Magyar FNY: Mindenki a *protekcióját* lesi. (Móricz 665)

Angol CNY: Everybody wants him on their side. (Adams 16)

Magyar FNY: Önhatalmúlag *dirigálta* a várost. (Móricz 666)

Angol CNY: ...had been running the city as he pleased. (Adams 17)

(4) Forrásnyelvi reáliák eltávolítása

Magyar FNY: Valami dallam suhant át a lelkén, valami *betyárnóta*. (Móricz 666)

Angol CNY: ...A song flashed into his head, a popular song... (Adams 17)

Magyar FNY: Összesen egy *birkatokányt* ettem. (Móricz 672)

Angol CNY: ...All I had was a roast lamb. (Adams 22)

(5) Megszólítási formák eltávolítása

Magyar FNY: Á, szervusz – ismételte... – szervusz, *kedveském*, ülj csak le, *pajtikám*. (Móricz 684)

Angol CNY: Ah hello, he repeated. (Adams 36)

A fenti példákból látható, hogy a fordító nem terheli főlegesen az angol olvasó befogadási kapacitását. Az archaizmusokat általánosító fordítással adja vissza (*ferencjóska* – *frock coat*, *sublótfia* – *chest*). A százezer holdat ebben a kontextus-

ban nem lenne érdemes átszámítani, ezért kimarad a fordításból. A vármegyei latinizmusok egyszerű angol szavakká válnak (*protekció* – *wants him on their side*, *dirigál* – *run*). A *betyárnóta* és a *birkatokány* is generalizálódik (*popular song*, *roast lamb*). A polgármester nyájaskodó megszólításai a frissen megválasztott főügyész felé (*kedveském*, *pajtikám*) pedig egyszerűen kimaradnak a fordításból.

6. Idegenítés a *Rokonok* reáliáinak fordításában

Bernard Adams azonban nem mond le arról sem, hogy az angol olvasó ismereteit kibővítse a magyar valóságról. A magyar reáliákat sokszor megtartja, mégpedig úgy, hogy magát a magyar szót is benne hagyja az angol szövegben, és a könyv végén *Translator's Notes* címszó alatt megmagyarázza, pl.: „*csikós*: *The Hungarian equivalent of the cowboy*”. A fordítást 62 végjegyzet követi, amelyekben magyarázatokat fűz a vármegyei tisztségekhez (*főügyész*, *főispán*, *alispán*, *polgármester*, *járásbíró*, *szolgabíró*), a magyar történelmi személyiségekhez (*Árpád*, *Bethlen István*, *Tisza Kálmán*, *Szent István*, *Ferenc József*) és a magyar történelem eseményeihez: honfoglalás, kurucok, labancok. Ezt a 62 végjegyzetet megelőzi egy áttekintés a magyar megszólítási formákról (*Maga*, *Ön*, *Maguk*, *Önök*, *bátyám*, *öcsém*, *néném*), a magyar földrajzról és a magyar kiejtésről. A földrajzi rész a trianoni békeszerződés utáni viszonyokat írja le. A magyar kiejtésről szóló rész pedig nyilván azért szükséges, hogy az angol szövegben meghagyott magyar szavakat az angol olvasó helyesen ejtse ki. A *Translator's Notes* egyébként úgy kezdődik, hogy a fordító felsorolja, mely esetekben hagyta meg a magyar szavakat az angol szövegben: (a) személyneveknél és földrajzi neveknél; (b) olyan szavaknál, mint az *úr*, *hajdú*, *ferbli*; (c) pénznemeknél *forint*, *korona*, *krajcár*, *pengő*, *fillér*. A (b) pontot nevezhetné reáliáknak, de hát reáliák az (a) és a (c) pontban megjelölt személynevek, földrajzi nevek és mértékegységek is. Nézzünk néhány példát a magyar reáliák megtartására az angol fordításban.

(6) Közigazgatási reáliák megtartása

Magyar FNY: A *főispán* vadászczimborája (Móricz 666)

Angol CNY: He went hunting with the *Főispán*... (Adams 17)

A fordító jegyzete: „The *Főispán* was the appointed representative of the Crown in the prewar Hungarian county.” (Adams 258)

(7) Pénznemek megtartása

Magyar FNY: Húsz *pengőt* adtam az este. (Móricz 671)

Angol CNY: I gave you twenty *pengős* yesterday evening... (Adams 22)

Magyar FNY: Egy *fillér* nem sok, annyi sem volt a zsebemben. (Móricz 671)

Angol CNY: I hadn't got a *fillér* on me. (Adams 22)

(8) Megszólítási formák és történelmi reáliák megtartása

Magyar FNY: Ez a *no öcsém* onnan ered a *kuruckorból*. (Móricz 705)

Angol CNY: This ‘*No öcsém*’ dated from *Kuruc* days or even earlier. (Adams 57)

A fordító jegyzete: „*Kuruc*: The Hungarian irregulars under Thököly and Ferenc Rákóczy that opposed the Labanc Austrian Imperial forces in the late 17th century fight for independence from the House of Habsburg.” (Adams 260).

Mint látjuk, a magyarázat lehet önálló végjegyzet, mint a (6) és (8) példában, ahol a *főispán* és a *kuruc* kap felső indexet és a könyv végén magyarázatot. A (7) példa esetében rövid áttekintés van a fordító jegyzeteinek elején a magyar pénznevekről, és ennek alapján tartja meg a fordító az angol szövegben a *pengő* és *fillér* szavakat.

Érdekes megfigyelni a fordítónak azt a módszerét, ahogy az olvasót fokozatosan szoktatja rá azokra a magyar szavakra, amelyekről úgy érzi, konnotációjuk nélkülözhetetlen a regény hangulatához. A *bácsi* szót úgy vezeti be az angol fordításba, hogy a végjegyzetben található magyarázaton kívül, az első megjelenésnél le is fordítja (*Uncle Berci*), majd a következő megjelenésnél már megőrzi a magyar *bácsi* szót az angol fordításban:

Magyar FNY: És ekkor, szerdán délután megérkezett *Berci bácsi*, a Pista nagybátyja. (Móricz 705)

Angol CNY: And then, on the Wednesday afternoon Pista’s *Uncle Berci* arrived unexpectedly. (Adams 57)

Magyar FNY: Á, *Berci bácsi* az egy remek ember. (Móricz 705)

Angol CNY: Ah, *Berci bácsi* was a remarkable man. (Adams 57)

A kulturális aszimmetria leküzdésére tehát Bernard Adams nemcsak a honosítás módszerét használja, hanem az idegenítés módszerét is gyakran alkalmazza. Részben jogos az *idegenítés* terminus használata, hiszen nagy mennyiségű magyar szó kerül az angol szövegbe, amelyek kétségtelenül idegenek az angol olvasó számára. Másfelől viszont talán mégsem helyes ezt a stratégiát idegenítésnek nevezni, hiszen a fordító a célnyelvi olvasó ismereteinek kibővítésére törekszik, a megtartott magyar szavak kulturális hátterét alaposan megmagyarázza. Ha még azt is hozzáteszünk, hogy a *Rokonok* angol fordítása elé a magyar élet mély ismerője, George F. Cushing professzor írt bevezetőt, akkor megállapíthatjuk, hogy a *Rokonok* angol fordítása jelentős lépés a kulturális aszimmetria leküzdésére irányuló törekvésben.

6. Idegenítés és a feltételezett olvasók

Az olvasói reakciók tesztelésére sajnos nincs lehetőségünk, de valamennyit mégis sikerült megtudnunk a fordítás potenciális olvasóközönségéről. Móricz Zsigmond *Rokonok* című regényének angol fordítását nem angol kiadó rendelte meg a fordítótól, hanem a magyarországi Corvina Kiadó. A fordítás 1997-ben jelent meg, a fordító, Bernard Adams, mint említettük angol anyanyelvű, és ez volt az első magyar–angol fordítása. A *Relationst* kis példányszámban adták ki. Angliában nem került könyvesbolti forgalomba, csak Magyarországon. Olyan magyar könyvesboltok árulták, ahol általában idegen nyelvű könyveket lehet kapni. A kiadó a potenciális

olvasóközönségnek részben a Magyarországon élő angolokat képzelte el, részben azokat az angolul olvasó külföldieket, akik érdeklődnek a magyar irodalom és a magyar társadalom iránt. Így lehetséges, hogy a fordítónak az idegen elemeket magyarázó törekvései nem is annyira az angol olvasó ismereteinek kiszélesítését célozták, inkább azt, hogy a magyar irodalom jelentős alkotását és benne a magyar élet reáliáit hozzáférhetővé tegyék egy feltételezett, de egyre inkább realitássá váló angolul olvasó nemzetközi olvasótábor számára.

Felhasznált irodalom

- Gak, V. G. 1993. Interlanguage Asymmetry and the Prognostication of Transformations in Translation. In: Zlateva (ed.). *Translation as Social Action. Russian and Bulgarian Perspectives*. London. Routledge. 32–39.
- Heltai, P. 2008. Kulturálisan kötött kifejezések visszafordítása az „Under the frog” című regényben. *Fordítástudomány* 10/2: 61–75.
- Klaudy, K. 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest. Scholastica.
- Malblanc, A. 1944. *Stylistique comparée du français et de l'allemand*. (5. kiadás 1968.) Paris. Didier.
- Mártonyi, É. 2010. Öt fordító *A Kincses Szigeten*. A kulturálisan kötött kifejezések változása újrafordított szövegekben. In: Károly K. & Fóris Á. (eds.). *Nyelvek találkozása a fordításban. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére*. Budapest. ELTE Eötvös Kiadó. 201–215.
- Mujzer-Varga, K. 2007. A reáliafogalom változásai és változatai. *Fordítástudomány* 9/2: 55–84.
- Pusztai-Varga, I. 2010. Műfordítás-kutatás a nyelvészet és kultúratudomány határán. In: Lendvai, E. (ed.) *Translatologia Pannonica II*. Pécs. PTE BTK FKK. 77–86.
- Tellinger, D. 2003. A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből. *Fordítástudomány* 5/2: 58–70.
- Valló, Zs. 2002. *„Honosított” angol drámák a magyar színpadon*. Budapest. Presszió Kft.
- Venuti, L. 1995. *The translator's invisibility. A history of translation*. London and New York. Routledge.
- Vermes, A. 2004. A relevancia-elmélet alkalmazása a kultúra-specifikus kifejezések fordításának vizsgálatában. In: *Fordítástudomány* 6/2: 5–17.
- Vinay, J. P. & Darbelnet, J. 1995. *Comparative Stylistics of French and English. A methodology for Translation*. Amsterdam. Benjamins.
- Vlahov, Sz. & Florin, Sz. 1980. *Nyeperevogyimoje v perevogye*. Moszkva. Mezsduarodnije otnosenyija.

Források

- Móricz, Zs. 1927. *Rokonok*. Regények III. Budapest. Szépirodalmi Könyvkiadó. 663–901.
- Móricz, Zs. 1998. *Relations*. Budapest. Corvina Könyvkiadó. Ford. Bernard Adams.